

A MAGYAR–UKRÁN HATÁRSZAKASZ KISTÉRSÉGEINEK FEJLŐDÉSI MOZGÁSTEREI AZ INTENZÍVEBB HATÁR MENTI INTERAKCIÓK TÜKRÉBEN

DEVELOPMENT POSSIBILITIES OF THE HUNGARIAN–UKRAINIAN MICRO REGIONS IN THE MIRROR OF INCREASED BORDER INTERACTIONS

PÁSZTOR SZABOLCS egyetemi tanársegéd

Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar

Abstract

The Hungarian–Ukrainian borderland has been one of the most peripheral territories of the Carpathian basin. This region consists of three micro-regions which are the easternmost part of Hungary. Recently, this area faces a huge possibility as far as the positive consequences (increasing trade relations, better access to more integrated markets) of the EU integration is concerned. Due to the disappearing borders, this territory could get its centres of gravity back and be part of the European global area. The aim of the study is to outline a possible vision for the future based on previous empirical findings and theoretical framework. Pointing to the main findings, it must be mentioned that those areas which are underdeveloped as far as economic and social indicators are concerned are likely to be the losers of European integration. In the future the transit role of the Hungarian–Ukrainian borderland can strengthen and as a consequence of the tunnel effect, the flow of factors of production can increase towards the central areas.

1. Bevezetés

Hazánk már évszázadok óta egyik legelmaradottabb területe, a magyar–ukrán határtér-ség az európai uniós csatlakozással új geopolitikai helyzetbe került. A tovább folytatódó integrációnak köszönhetően, ugyanis egy olyan integrált térség része lett, amely a jövőbeli fejlődés szempontjából új lehetőségeket, de kihívásokat is magában hordoz.

Egyrészt történelmi lehetőség előtt áll, mert az olyan regionális kereskedelmi integrációk, mint az Európai Unió jelentősen hozzájárulnak az államhatárok elmosódásához és végső eltűnéséhez. Ennek megfelelően Magyarországon a Trianonban szétszabdalt régió-kezdemenyezések újbóli összeolvadása eredményeképpen a határ menti területek ismét részesei lehetnek az integrált európai gazdasági térségnek.

Másrészt a globális tér kiszélesedése eredményeképpen a jelenleg periférikus területeknek nagy esélyük lehet arra is, hogy többek között az ún. alagúthatás következtében erősödik marginális szerepük, és az egyre inkább szélesedő határ menti interakciókból csak a centrum területek profitálnak. Ez a dilemma számos kutatót foglalkoztat és megannyi kérdést hagy megválaszolatlanul. Mindezt tovább árnyalja az a tény, hogy az integráció által hajtott kereskedelmi akadályok fokozatos leépülése, az Európai Unió keleti bővítése, a multinacionális vállalatok és nemzetközi szervezetek jelenléte által előidézett nemzeti függetlenség elmosódása, a technológiai haladás következtében eltűnő távolságok és a globalizációs tendenciák korábban soha-sem tapasztalt új alapot teremtettek a határkérdésekről folyó tudományos vitákhoz.

Jelen tanulmánnyal én magam is a tudományos igényességű állásfoglalások számát kívánom gyarapítani. A különböző közgazdasági elméletek tükrében árnyalni kívánom ugyanis a kiszélesedő globális tér lehetséges hatásait a gazdaságilag és társadalmilag elmaradott határ menti területekre. Ezen belül a vizsgálati fókuszban a már említett magyar–ukrán határszakasz három statisztikai tervezési kistérsége áll. Azzal a kezdeti hipotézissel élek, hogy a humán erőforrásában és gazdasági integráltságában beszűkült határ menti területek a korábbi vonzásközpontok „megtalálása” után sem tudnak majd érdemben bekapcsolódni a globális kereskedelmi hálózatokba, hiszen a centrális fekvésű területek szívéhatása olyan erőteljes, hogy a határok eltűnése és a korábbi régiókezdemenyezések összeforrásának lehetősége nem szolgál valódi katalizátorként a határ menti területek fejlődésében. Nem lehet bizonyított tény tehát, hogy kizárólag az eltűnő határok játszhatják a legfontosabb szerepet az elmaradott határ menti területek fejlődésében.

2. A vizsgált térség területi lehatárolása

Vizsgálataimban a magyar–ukrán határmenténél azon statisztikai tervezési kistérségeket értem – hasonlóan például Rechnitzer megközelítéséhez –, amelyek közvetlenül érintkeznek a 136,7 km hosszú magyar–ukrán határszakasszal (1. térkép). A Fehérgyarmati, a Záhonyi és a Vásárosnaményi kistérségek területileg és közigazgatásilag az Észak-alföldi régióhoz, azon belül pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez tartoznak. A három kistérség összterülete 1 416 km², mely az ország területének, mindössze 0,015%-a. Lakónépessége 87 306 fő, mely az egyre intenzívebb elvándorlás és a további kedvezőtlen demográfiai folyamatok miatt jelentős mértékben fogy. A terület népsűrűsége 61,66 fő/km², mely markánsan az országos (108,0 fő/km²) érték alatt marad. A településszerkezetet az aprófalvasság jellemzi, és a vizsgálati terület 87 települése közül mindösszesen 4 (Fehérgyarmat, Mándok, Vásárosnamény és Záhony) rendelkezik városi ranggal. A településsűrűségi mutató 16,28 km²/település, mely az országos átlagnál (29,52 km²/település) jóval szerényebb.

1. térkép. A magyar–ukrán határterület

(Forrás: Saját szerkesztés)

Map 1. The Hungarian–Ukrainian Borderland

A vizsgálati téma szempontjából azért fontos még, a határ túloldalán elhelyezkedő Kárpátalja megye megemlítése is, mert az majdnem teljes egészében a Kárpátaljai-síksággal azonosítható és a magyar Alföld folytatásának tekinthető. Rá kell mutatni még arra a tényre is, hogy a magyarországi statisztikai tervezési kistérségek vonzásközpontjai (Ungvár, Munkács, Beregszász) ugyancsak Kárpátalján találhatók és az eltűnő határokkal az említett téregység ezzel a területtel kerül majd leginkább sokirányú interakcióba.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja továbbá évszázadokon keresztül területi egységet alkotott a történelmi Magyarország Szabolcs, Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyéinek részeként.

Kárpátalja megye (Zakarpatszka oblaszty) Ukrajna délnyugati részén fekszik, és 13 járássra tagolódik. Területe 12 800 km², Ukrajna területének 2,12%-a, népessége 1 millió 248 ezer fő, az össznépesség 2,63%-a. A népsűrűség 97,5 fő/km², mely az országos átlagot (77,0 fő/km²) enyhén meghaladja. A vizsgálati terület sajátossága továbbá, hogy a 2001. évi ukrán népszámlálás adatai szerint Kárpátalja lakosságából 151,5 ezer fő, az össznépesség 12,1%-a tartozott a magyar kisebbséghez. A városi lakosság aránya Kárpátalján 37,0%, míg Ukrajnában 67,5%. Kárpátalján tíz város, 20 városias jellegű község/falu, 579 egyéb falusi település található. A legnagyobb városok Beregszász, Munkács, Ungvár.

3. A magyar–ukrán határmente néhány jellemző gazdasági-társadalmi ismérve

A kutatók körében széles körben elfogadott tény, hogy a mai magyar–ukrán határszakasz társadalmi-gazdasági szempontból az ország legelmaradottabb területei közé tartozik, ahol a fejletlen infrastruktúra, a folyamatosan beszűkülő humán erőforrás és a szerény mértékű közvetlen külföldi tőkebefektetés jelentősen szűkíti a fejlődési lehetőségeket. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye fejlődése is hosszú ideje stagnál, a határ menti kistérségek pedig még erőteljesebben leszakadnak.

Ma a demográfiai viszonyok legjellemzőbb ismérve a lakónépesség jelentős, leginkább a centrumterületek irányába tartó elvándorlása és az alacsony gyermekvállalási kedv. A népesség fogyása 2001 és 2007 között a határ menti kistérségekben évente átlagosan 5,17%-os volt. Kárpátalján a lakónépesség 2001 és 2008 között 1 254 614 főről 1 242 600 főre csökkent. A népesség fogyása mellett még az előregedés, a kedvezőtlenül változó demográfiai struktúra és az elcigányosodás is jellemző demográfiai ismérvek.

A gazdasági teljesítmény szempontjából a legnagyobb változást a kilencvenes évek elején megindult transzformációs válság hozta. Általános és széles körben elfogadott megállapítás, hogy a rendszerváltozás legnagyobb vesztese a vidék lett. Ennek megfelelően Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kistérségei csak a kilencvenes évek végén, míg Kárpátalja járásai még ennél is később lábaltak ki a válságból. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 2008-ban is az országos GDP 3,0%-át adja, és a megyék közti versenyben sem tudott érdemben javítani pozícióján. A megyén belül pedig jelentős fejlettségbeli heterogenitás jellemző, ugyanis a határ menti kistérségek az egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó alapot képző jövedelmet tekintetében – a Záhonyi kistérség kivételével – messze lemaradva a centrálisabb fekvésű kistérségektől, se-reghajtok. Mindezzel méltán érdemlik ki a „periféria perifériája” korán sem elismerő jelzőt.

Kárpátalján a GDP 2000 és 2006 között összességében 2,8-szorosára nőtt. A megye hozzájárulása az országos bruttó hazai termékhez megközelítőleg 1,5%. Kárpátalján is jellemző a járások közötti fejlettségbeli heterogenitás, és a leginkább fejlettek a Munkácsi, az Ungvári és a Beregszászi járások.

Hazánkban a külföldi működő tőke állománya 2000 és 2006 között 2,5-szeresére emelkedett, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében azonban, kisebb, 2,3-szeres bővülés történt. Általános tendencia, hogy a működőtőke-befektetések elkerülik a megyét és a megyén belül különösen rossz helyzetben vannak a közvetlenül a határ mellett fekvő kistérségek. Jól illusztrálja a megye tőkevonzó képességét, az a tény, hogy a részesedése az országos működőtőke-állományból 2004-ben volt a legmagasabb, de ekkor sem haladta meg az 1%-ot.

Kárpátalja utóbbi években tapasztalt dinamikus fejlődése azonban egyértelműen a működőtőke-befektetések növekedésének tudható be. A megyébe 2009. január 1-jéig 355,8 millió USD közvetlen külföldi tőkebefektetés érkezett, mindez egy főre lebontva 286,9 USD-t jelentett.

A munkanélküliség tekintetében Szabolcs-Szatmár-Bereg megye korántsem érdemel dicséretet, hiszen 2009-ben a munkanélküliségi ráta 19,1% volt, amely majdnem duplája volt az országos (10,0%) átlagnak. 2009-ben ez volt a legmagasabb érték a megyék rangsorában. A határ menti kistérségek még ennél is rosszabb helyzetben vannak, hiszen sokszor még a megyei átlagnál is magasabb munkanélküliségi mutató jellemzi őket. A Fehérgyarmati kistérségben 2002 és 2007 között 21,9% volt a munkanélküliek aránya. A Záhonyi kistérségben 2009-ben 16,5%-os volt a munkanélküliség, míg a Vásárosnaményi kistérségben 2007-ben 21,6%.

Kárpátalján a 2001-es népszámlálás adatai szerint 6%-os volt a munkanélküliség, amely 1,9%-al meghaladta az országos átlagot. 2007-re a munkanélküliségi ráta 2,8%-ra csökkent, amely az országos átlagnak (2,7%) felel meg.

Fel kell azonban hívni a figyelmet a számbavétel eltérő módszertanára a határ egyik, illetve másik oldalán, továbbá a nem regisztrált munkanélküliek nagy számára.

Az említett néhány ismerv számbavételével tovább árnyaltam a széles körben ismert tényt, hogy a magyar kistérségek és Kárpátalja súlyos társadalmi-gazdasági tendenciák által sújtott periférikus területek. Mindezt megerősíti és hivatalossá teszi, hogy a 2007/301-es kormányrendelet a Fehérgyarmati és a Záhonyi kistérségeket a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek közé sorolja. Kárpátalja azonban dinamikus fejlődőnek nevezhető periféria, amely egyedülálló adottságokkal rendelkezik az ukrán régiók között. A területén áthaladó fő közlekedési útvonalak és az európai közlekedési hálózatban betöltött szerepe miatt ez a terület az ország Közép-Kelet-Európa felé nyíló kapuja. Hosszú fejlődési utat kell még azonban bejárnia addig, hogy gazdaságilag mélyen integrált területté váljon. Következtetesként meg kell tehát állapítanunk, hogy az eltűnő határok jelenleg periférikus területeket kapcsolnának össze, ahol hasonló jellegű negatív tendenciák érvényesülnek.

4. Az intenzívebb határ menti interakciók általános hatásai

Az intenzívebb határ menti interakciók leginkább a területi fejlődés katalizálásában ölthetnek testet. Széles körben elfogadott tény, hogy a határok negatív, korlátozó tényezőként jelennek meg a területi fejlődésben, de számos esetben találkozhatunk olyan tanulmánnyal is, amelyben a határok kedvező tulajdonságai tűnnek fel. A negatív – elsősorban korlátozó – jegek azonban markánsabban jelentkeznek ezért ezek jellegének vizsgálata elengedhetetlen.

Több kutató a határon átnyúló kapcsolatok, tehát a globális tér kiterjedésének korlátait a közlekedésben, a társadalmi és a kulturális kapcsolatokban, a gazdasági-intézményi és a technológia vonatkozásában értelmezik. Henk van Houtum a határok térformáló szerepével kapcsolatosan az áramlásközpontú (*flow*), a határon átnyúló együttműködési (*cross-border co-operation*) és az emberközpontú (*people*) irányzatot különbözteti meg.

Tanulmányomban az áramlásközpontú irányzatot – leginkább terjedelmi okokból – nem kívánom mélyebben ismertetni. A választott téma szempontjából a határon átnyúló együttműködési és az emberközpontú irányzatnak kell kiemelt figyelmet kapni, ezért ezt a két kérdést igyekszem kellő tudományos igényességgel körüljárni.

4.1. A határon átnyúló együttműködés lehetséges hatásai

A szakirodalomban mind elméleti, mind empirikus síkon kellően megalapozott tény, hogy a határok eltűnésével a határon átnyúló kapcsolatok markánsan erősödnek. Így az európai kontinensen a további integráció eredményeként minden további nélkül megvalósulhat az O'Dowd és Wilson nevéhez fűződő „határok nélküli Európa” (Europe without Borders) koncepciója.

A szomszédos országok szélesedő interakciója elsőként három mechanizmuson keresztül hat a területi fejlődésre. Ezek a kereskedelem, a közvetlen külföldi tőkebefektetés (FDI) és a migráció. Mindegyiknél kiemelten fontos a távolsági tényező, mely az integrációs hatás területi egyenlősülése eredményeképpen serkentheti a migrációs áramlásokat és hatással lehet továbbá a gazdasági tevékenységre, valamint a népesség területi eloszlására. Gyarapszik azonban azon tanulmányok száma is, amelyek arra mutatnak rá, hogy a határon átnyúló interakciók regionális szinten nem is érintik a határ menti területeket, hanem az urbanizált centrumterületek irányába mutatnak. Mindez természetesen jelentős területi polarizációt és „alagúthatást” táplálhat, melynek elsődleges vesztesei a határ menti periférikus területek. Ezt erősíti meg Petrakos et al., amikor rámutatnak, hogy az Európai Unióban a termelés mobil tényezői (a tőke és a képezített munkaerő) aránytalanul nagy koncentrációt mutatnak a központi területeken. Azok a központi régiók, melyek egyébként is erős piaci hozzáféréssel, és az általuk gyártott termékek iránt jelentős kereslettel rendelkeznek a további integráció elsődleges nyertesei lehetnek. Az integrációban a szállítási költségek csökkenésének és a gazdasági tevékenységek koncentrálódásának ténye is arra ösztönzi a vállalatokat, hogy a központban és ne a határ menti területeken telepedjenek le. Így biztosított számukra ugyanis a nagyobb vásárlóerejű piac.

A valós kép azonban ennél jóval összetettebb. A jövedelmi helyzetüket tekintve a legfejlettebb belső régiók ugyanis tarthatnak egyben attól, hogy a kereskedelmi akadályok felszámolása és a tőke szabad áramlása negatív hatással lesz gazdasági teljesítményükre és képtelenek lesznek a sok képzetlen munkaerőt igénylő gazdasági szektorokban jellemző alacsony termelési költségekkel versenyezni.

Az effajta szkepticizmus, mindazonáltal a kevésbe fejlett határregiókban is tetten érhető, mivel a gazdasági integráció által megteremtett lehetőségek kiaknázása szerény szabadpiaci gazdasági környezethez való alkalmazkodás mellett (gazdasági és intézményi, humántőke és technológiai értelemben) sok kérdőjelet vethet fel.

Ha tovább boncolgatjuk a kereskedelmi liberalizáció gazdasági tevékenység területi jellegében megmutatókozó változásait, akkor az elméleti irodalom a kereskedelmi elméletekhez vezet bennünket.

A neoklasszikus kereskedelem elmélet azt vallja, hogy a gazdasági integráció magasabb szintű specializációhoz vezet azon termékek keresletének növekedése következtében, melyet az adott régió belső komparatív előnyökön alapulva alacsonyabb költségen tud előállítani. Számos szerző szerint ezért a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok egy költség-hatékonyabb területi munkamegosztáshoz vezethetnek. A neoklasszikus megközelítés rámutat továbbá arra is, hogy a munkaerő határon átnyúló mobilitásának fő oka a munkanélküliség és a bérek szintjében való különbség, amely nivelláló módon hathat. A post-neo-

klasszikus elméletek a migrációt komplex és összetett jelenségként vizsgálják, ahol a társadalmi és a szektorális jellemzőknek is nagy jelentőségük van. Más elemzések a távolsághoz és a másik fél esetében az információ hiányához kapcsolódó költségeket emelik ki. Ha pedig a kereskedelem inter-indusztriális (különböző szektorok közötti) vagy intra-indusztriális (szektoron belüli) jellegét vizsgáljuk, akkor a neoklasszikus kereskedelmi elméletek az eltérő termelési struktúrával rendelkező gazdaságok között zajló ún. inter-indusztriális kereskedelemre dolgoznak ki precíz megközelítést.

A Krugman-féle *új gazdaságföldrajz elmélete* azt hipotetizálja, hogy a gazdasági korlátok felszámolása és a szállítási költségek mérséklődése következtében a vállalatok áttelepülnek oda, ahol a növekvő skáláhozadéku gazdasági tevékenységek erős koncentrációt mutatnak. A centrális fekvésű területeken elhelyezkedő nagyobb piac vonzza a kisebb piacok vállalatait és dolgozóit, mindez tovább növeli a koncentrálttság fokát. A gazdasági interakció agglomerációs erői törnek tehát a felszínre azokban a régiókban, ahol hatékony a piac mérete. A klasszikus modell rámutat még arra is, hogy a szállítási költségek valójában fontos szabályozó szerepet töltenek be a gazdasági tevékenységek területi elhelyezkedésében. Ez a jelleg a gazdasági integráció magasabb fokain azonban elhalványul és a gazdasági tevékenységek szót elhelyezkedést mutatnak lehetővé téve ezáltal a teljes régióhoz való jobb hozzáférést.

Niebuhr és Stiller is rámutat, hogy a központi határterületek földrajzi előnyt élveznek egy gazdasági unióban. Ezek erősen vonzzák mind a vállalatokat, mind a fogyasztókat. Különösen igaz ez abban az esetben, ha vertikálisan kapcsolódó vállalatokról van szó és erős a területi koncentrációra való hajlam. Ezen nézőpont szerint, a központban, vagy a központ közelében elhelyezkedő határ menti területek nagyobb vonzóképeséggel rendelkeznek. Ilyen területek Európában például a francia-belga, a német-osztrák és a német-holland határ menti régiók.

Természetesen a távolsági tényező és a regionális fejlődés kapcsolata az új gazdaságföldrajzi modelleknek is tárgya, és ezekben leginkább az domborodik ki, hogy a gazdasági koncentráció a piaci expanzió következtében tovább erősödik. A növekvő koncentrációt és az expanziót semmi sem torzíthatja, hiszen Krugman szerint a különböző nemzetgazdaságok a nemzetközi áru- és szolgáltatáskereskedelemben, a nemzetközi pénzmozgásokon keresztül ma sokkal jobban összekapcsolódnak, mint bármikor a múltban.

Ha a migrációs áramlásokat vesszük figyelembe, akkor a következő megállapításokra kell rámutatnunk. Abban az esetben, ha az integráció eredményeképpen a bérek növekednek a határ menti területeken és kedvezőbb a hozzáférés a magasabb vásárlóerejű területekhez, akkor nemcsak külső (országok közötti), hanem belső (országon belüli) migrációs áramlások is felszínre törhetnek.² Különösen igaz ez akkor, ha a centrifugális erők markánsabbak, mint a centripetálisak, mert ekkor az eredmény a vállalatok és a munkaerő területi terjedése lesz. Más tanulmányok rámutatnak arra, hogy az integráció tovább súlyosbítja azon határterületek munkaerőpiaci problémáit, ahol regionális (országosnál súlyosabb helyzet) volt a határok felszámolása előtt. Ugyanebben az irányban elmozdulva Buettner és Rinke empirikus kutatásokkal alátámasztja, hogy az integráció következtében bekövetkező utazási költségek csökkenése a fejlettebb országok határ menti területein növeli az álláslehetőségek számát, mely később az átlagjövedelem csökkenéséhez és a munkanélküliség növekedéséhez vezet.

Az új gazdaságföldrajz elmélete ezen túl az azonos termelési struktúrával rendelkező országok ún. intra-indusztriális típusának leírására alkalmas. E szerint az intra-indusztriális kereskedelem hasznosabb lehet, ugyanis innovációra ösztönöz és kiaknázza a méretgazdaságossági előnyöket a fejlettebb területek számára. Az inter-indusztriális kereskede-

lem esetében pedig a kevésbé fejlett határ menti területek megrekedhetnek a munka intenzív specializációban, mely a területi egyenlőtlenségek növekedését vonhatja maga után. Mindez természetesen megcáfolja a neoklasszikus megközelítés premisszáit, melyek szerint a regionális kereskedelem a specializáció és az árucsere révén, regionális szinten a tőke és munkajövedelmek kiegyenlítéséhez vezet.

Az együttműködési megközelítés összegzéseként megállapítható, hogy a földrajzilag hátrányos helyzetben lévő periférikus fekvésű régiók nem szerezhettek előnyt olyan mértékben a nemzetközi kereskedelemről, mint a centrális fekvésű területek, mert például magasabb szállítási költségekkel kell szembenéznük. Az is igaz viszont, hogy a megnyíló határok hozzáférést biztosítanak a nagyobb piacokhoz, mely eredményeképpen a határterület vonzási potenciálja növekszik. A távolság és a piacméret tehát jelentősen meghatározza a határ menti kereskedelmet gátló akadályainak felszámolásából eredő centripetális és centrifugális erők egyensúlyát.

Félő azonban, hogy a távoli és a nagyobb partnerekkel való integrációs folyamatban ezek a régiók egyensúlyhiányos állapotban fognak fejlődni. Leginkább az inter-indusztriális kereskedelmi kapcsolatok erősödésével, kedvezőtlen hatással az ipari bázisra és konzerválva a fejletlenséget.

A gondolatmenetet tovább folytatva egyértelmű, hogy az olyan gazdaságok (régiók), ahol a növekvő skáláhozadéku tevékenységek a dominánsak jobb teljesítményt fognak mutatni, mint a kevésbé fejlettek. *A fejletlenek továbbá lemaradással vagy a további periferizálódással néznek szembe.* Ráadásul, ha még számos kereskedelmi korlátozás is érvényben van – ilyen a magyar–ukrán határszakasz is –, a „sikeres” régiók többnyire a fővárosban (vagy annak közelében) fognak elhelyezkedni, a kereskedelmi akadályok ugyanis a határok mentén megnehezítik a gazdasági tevékenységek reallokációját a periférikus területek felé.

Természetesen van néhány olyan tanulmány, amely a teljesen liberalizált kereskedelem mellett, a kis piacméretű periférikus régiók sikerét említi, de ezek rámutatnak arra, hogy csak azok lehetnek képesek az integrációból származó előnyök kihasználására a piaci méret potenciáljuk növelésével, amelyek egyébként is fejlettebbek.²

4.2. A határon átnyúló kapcsolattartás lehetséges hatásai

Az emberközpontú irányzat leginkább az emberek és az embercsoportok határokhöz való viselkedését és hozzáállását vizsgálja, melynek keretében a határok szubjektív jegyekkel ruházhatók fel. A határokat itt a társadalmi és a magánélet szükséges velejáróiként értelmezhetjük, melyek az emberek által létrehozott választóvonalak. Anssi Paasi rámutat arra, hogy a társadalmi kulturális korlátokkal azonosítható ember központú megközelítés olyan domináns gazdasági-társadalmi feltételekre utal, melyek jelentősen befolyásolják az interakciókat a határ menti területeken. Szerinte a kereskedelem, a külföldi tőkebefektetés (FDI) és a migráció érdekében történő határátlépés egy természetes jelenség, azonban ezeket nem lehet kizárólag gazdasági szakkifejezésekkel elemezni és vizsgálni.

A határ menti területek integrációját vizsgáló modellek tehát nem hagyhatják figyelmen kívül az olyan nem gazdasági akadályokat, mint kulturális, történelmi és társadalmi különbségek. Talán ezért is gyarapszik azon tanulmányok száma, amelyek a határ menti interakciókat interdiszciplináris megközelítést igénylő társadalmi szemszögből elemzik és azoké, amelyek a tér és a társadalmi élet dialektikus kapcsolatát emelik ki. Azonban az eddig megjelent interdiszciplináris kutatásoknak még mindig nem sikerült áthidalniuk az elméleti rést a különböző megközelítések között.

A további kutatás kiemelten fontos, mert a tapasztalat azt mutatja – eltekintve a gazdasági szempontoktól –, hogy a határok különböző nemzetiségekkel, nyelvekkel, kultúrákkal és magatartásformákkal hozhatók kapcsolatba. Ezek befolyásolják a gazdasági interakciók formáját és intenzitását. Galasinska és Galasinski szerint például nemzeti, nyelvi és földrajzi paraméterekkel fémjelezhetők azok a nem gazdasági aspektusok, amelyek hatással vannak a határ menti területek dinamizmusára. Ezt erősíti meg Anderson és O'Dowd, amikor azt állítja, hogy az államhatárok számos gazdasági-társadalmi határvonallal vannak kapcsolatban, vagy éppen ott húzódnak, ahol nemzeti, etnikai és nyelvi csoportokat különböztetnek meg. A nézőpont szerint, a határ régiókat társadalmi konstrukcióként is vizsgálhatjuk, ahol a normák, a kollektív azonosság és a közös emlékek fontosak az interakciókban.

Számos szerző rámutatott még arra is, hogy ha még az akadályok teljesen el is tűnnek, a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok szintje alacsonyabb lesz, mint a saját gazdasági kapcsolatok szintje országokon belül, ennek okaként természetesen a nem gazdasági akadályok említhetők.

Meinhof et al. annak tényét állapítják meg, hogy a különböző nyelv, de még az eltérő akcentus sem kedvez két szomszédos ország között a határon átnyúló kapcsolatoknak. A nyelvi különbségek fontossága, a határ interakciókat tekintve még nagyobb, abban az esetben, amikor kisebbségek vannak jelen a határtérségekben. Közös nyelv használata a határokon az egyik legfontosabb fő feltétele a nemzeti, regionális és kulturális identitás kialakulásának.

5. Az intenzívebb interakciók hatásai a magyar–ukrán határszakaszon

5.1. A határ menti együttműködések

A rendszerváltozást követően Közép-Kelet-Európában is örvendatosan megszorodtak a nyugat-európai mintára szerveződő nagy euroregionális szervezetek és egyéb interregionális szerveződések. 1993. február 14-én Debrecenben hívták életre a *Kárpátok Euro régió Interregionális Szövetséget*, mely a határokat áthidaló, gazdasági, szociális, kulturális, illetve más jellegű együttműködések létesítésére és fenntartására törekedett. A szervezettel kapcsolatosan azonban rá kell mutatnunk, hogy az öt országot (Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Románia, Ukrajna) magában foglaló együttműködés formális keretei azonban még mindig erősebbek, mint működésük tényleges tartalmi összetevői. Ennek oka talán az, hogy a túlméretett, 161 192 km²-nyi területet és 16 millió fős népességet átfogni kívánó szervezet nem elég hatékony és nem válhat igazán a határon átnyúló kapcsolatok katalizátorává.

2000. október 6-án Kárpátalja, a magyar Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és a romániai Szatmár megyék részvételével megalakult az *Interregio*, melynek elsődleges célja a Kárpátok Euro régióján belül az említett megyék egymás közötti kapcsolatainak erősítése. Az alapító szerződésben vállalt legfontosabb feladat a gazdaság, a környezet-, a természet- és a vízgazdálkodás, az intézmények és a humán erőforrás határokon átnyúló fejlesztése, valamint a térség elérhetőségének javítása. Sajnálatos tény viszont, hogy az együttműködés ebben az esetben is vontatottan halad.

Ráadásul mára már az is egyértelműen kiderült, hogy a határ menti együttműködések előmozdítása nem a nagyobb euroregionális és interregionális szervezetek segítségével történhet, hanem a testvértelepülési kapcsolatoknak kell nagyobb szerepet kapniuk. A Közép-Kelet-Európában található euró régiók csupán szimbolikus és periférikus szerepet

játszanak a határ menti terek összekapcsolódásában. Ennek okaként az anyagi erőforrások, a döntési kompetencia és az önállóság szűkösségét említi.

Ezidáig sem a Kárpátok Eurorégió sem az Interregio nem töltötte be a hozzá fűzött reményeket. A határ menti együttműködések még a rendszerváltozás után 20 évvel is rendkívül vonatottan haladnak és sajnos továbbra sem várhatunk tőlük Magyarország keleti határszakaszán komolyabb katalizáló szerepet.

5.2. Közlekedési lehetőségek – az V. páneurópai közlekedési folyosó

A térség mindamellett, hogy infrastrukturális ellátottságát tekintve rendkívül elmaradt, nehezen elérhető és többségében zsáktelepülések által fémjelzett, egyetlen nagy közlekedési előnnyel rendelkezik. A magyar-ukrán határtérséget átszeli ugyanis az V. páneurópai közlekedési folyosó, mely az Adriai-tenger kikötőit (Velence, Trieszt, Koper) köti össze a pannóniai-síkságon keresztül Lvivvel. A főághoz három mellékág kapcsolódik: az V/A ág Pozsonyból indul és Zsolna, Kassa érintésével Ungváron éri el a főágot. Az V/B ág Rijekából, az V/C ág Polce kikötőjéből indul és Budapesten csatlakozik a főágba. Ez a közlekedési folyosó hét országot kapcsol össze (Olaszország, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Magyarország, Szlovákia és Ukrajna) és a mellékágakkal együtt számított teljes hossza 3270 km.

A V. nemzetközi közlekedési folyosó a könnyebb elérhetőség révén pozitív irányban befolyásolhatja a magyar-ukrán határmenti gazdasági fejlődését, de a leginkább a Záhonyi kistérség profitálhat a kedvező fekvésből. Fel szeretném viszont hívni a figyelmet arra, hogy a közlekedési folyosó közelsége önmagában nem elegendő a téregység gazdasági fejlődésének előmozdításához. Elképzelhető ugyanis, hogy a nemzetközi szakirodalomban már széleskörben feltárt ún. alagúthatás (*tunnel effect*) révén a régió a könnyebben mobilizálható termelési tényezőit elveszti és tovább folytatódik a periferezálódása. Önmagában az infrastruktúrafejlesztés tehát nem elegendő, azt aktív vállalkozásfejlesztési politika kell, hogy kísérje. A költséghatékonyabb és gyorsabb elérhetőség csak egy eszköz az adott területen működő vállalkozások számára, ahhoz versenyképesen árazott termékekkel jelenhessenek meg a fogyasztói piacokon. A gazdaságilag kevésbé integrált területeken történő, kizárólag az infrastruktúrát megcélzó fejlesztés csak töredékes sikert hozhat a térség gazdasági fejlődése szempontjából.

5.3. A határon átnyúló kapcsolattartás

Kárpátalja társadalmi és gazdasági elmaradottága tetten érhető, de örömdetes tény, hogy országában dinamikusan fejlődő periféria és nem a legelmaradottabb téregysége Ukrajnának.³ A két terület jelenlegi periférius szerepe és hazánk 2007. december 21-én történt schengeni övezetbe való csatlakozása, azonban még hosszú távon jelentősen megterhelheti az egymással való kapcsolattartás alakulását és a térség gazdasági fejlődését. Mindez azért is szomorú tény, mert a Trianoni határvonáskor lehullott vonzásközpontokat jelentő városgyűrű újbóli megtalálása még mindig várat magára és határ magyar oldalán továbbra is városhiányos területek maradnak.

A rendszerváltozást követően látványos fejlődést mutatott a határátlépések száma, mely a későbbiekben egyrészt tranzitjellegűt öltött, másrészt visszaállt egy alacsonyabb szintre. A későbbiekben azonban kedvező lehet, hogy Kárpátalján mintegy 150 ezer főnyi magyar nemzetiség él, amely az anyaországgal való kapcsolattartás révén katalizálhatja a határ menti interakciókat.

Részben ennek várható hatását felmérendő az MTA RKK Debreceni Osztályának munkatársai többször végeztek empirikus kutatásokat – elsősorban kérdőíves felméréseket – a határátlépés gyakoriságát, motivációját és végpontját illetően. Az elsőként 1998-ban, majd 2002-ben lefolytatott vizsgálatok eredményeképpen azonban kiderült, hogy a határon való átlépés nem a közvetlenül a határral érintkező területekre irányul és annak legfőbb oka a rokonok, barátok, ismerősök meglátogatása, illetve az alapvető fogyasztási cikkek beszerzése. 2010-ben én magam is készítettem a kárpátaljai magyarok körében kérdőíves megkeresést, melynek feldolgozása után megállapítottam, hogy egyrészt még mindig rendkívül alacsony gyakoriságú a határátlépések száma és az továbbra sem a közvetlen határtérségbe irányul. A határátlépések jellege pedig jelenleg sem ölt gazdasági jellegű arculatot.

A határok teljes leomlása után a rokonokkal, barátokkal való kapcsolattartás erősödhet és a közvetlenül a vizsgált határtérségbe irányuló gazdasági interakciók továbbra is szerény színvonalon valósulhatnak meg. Mindez természetesen nem hozhat olyan országos átlagnál nagyobb növekedési ütemet, mely feltétlenül fontos lenne a terület gazdasági felzárkózásához.

6. Összegzés és következtetések

Tanulmányomban egy magyarországi határ menti téregység, a magyar–ukrán határszakasz fejlődési pályájának kijelölésére vállalkoztam a bővülő határ menti interakciók tükrében. A magyarországi kistérségek és Kárpátalja periférikus helyzetének bizonyítása után a releváns szakirodalom elméleti megközelítése segítségével megállapítottam, hogy a fejletlen, humánerőforrásában jelentősen beszűkült, infrastrukturálisan gyengén ellátott és szerény piaci integrációjú periférikus, alacsony urbanizáltsági fokú területek nem lehetnek a folytatódó európai integráció és határok leomlásának nyertesei. A központi területek szívóhatása olyannyira erőteljes, hogy az ún. alagúthatás következtében a periférián lévő területek további marginalizálódással néznek szembe. A magyar–ukrán határszakasz kistérségei a határok leomlásától joggal remélhetik a Trianonban szétföredezett régiókezdemenyezések összeolvadását, azonban ezen túlmenően komolyabb, fenntartható gazdasági következménye a határnyitásnak csak töredékes sikerrel lehet. A periféria perifériáján lévő területek továbbra is féloldalasán fognak fejlődni tranzitszerepük jelentős erősödésével.

Jegyzetek

1. Különösen igaz ez akkor, ha a szomszédos piac méretek jóval nagyobb, mint a belső (Damijan–Kostevc, 2002).
2. Ennek talán legékeesebb bizonyítéka, hogy a World Economic Forum 2008-as Ukrajnáról szóló jelentése Kijev és Dnyepropetrovszk után Kárpátalját tartotta a harmadik legversenyképesebb régiónak.

Felhasznált irodalom

- Anderson, J.–O’Dowd, L. (1999): Border, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies* 33(7): pp. 593–604.
- Baranyi, B. (2002): Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. *Magyar Tudomány*. 11. pp. 1505–1518.
- Boeri, T.–Brücker, H. (2000): The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States, Berlin: European Integration Consortium.

- Bröcker, J. (1998): How would an EU-Membership of the Visegrad-Countries affect Europe's Economic Geography?, *Annals of Regional Science*, 32. pp. 91–114.
- Brülhart, M. (1998): Economic Geography, Industry Location and Trade: The Evidence. *World Economy* 21(6). pp. 775–801.
- Buday-Sántha, A. (2011): Agrár- és vidékpolitika. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt., Budapest.
- Buettner, T.–Rinke, J. (2004): Labour Market Effects of Economic Integration: The Impact of Re-unification in German Border Regions, CESifo Working Paper, 1179. p.
- Damijan, J.–Kostevc, C. (2002): The Impact of European Integration on Adjustment Pattern of Regional Wages in Transition Countries: Testing Competitive Economic Geography Models. Discussion Paper 118, Center for Transition Economics.
- Dancs, L. (2001): Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-alföldön. In: Baranyi, B. (szerk.): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA RKK, pp. 257–294.
- Fischer, P. A.–Straubhaar, T. (1996): Migration and Economic Integration in the Nordic Common Labour Market Anniversary Issue: 40 Years of the Nordic Common Labour Market, Copenhagen. Nordic Council of Ministers.
- Galasinski, A.–Galasinski, D. (2003): Discursive Strategies for Coping with Sensitive Topics of the Other. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 29(5). pp. 849–863.
- Giersch, H. (1940): Economic Union between Nations and the Location of Industries. *Review of Economic Studies*, 17. pp. 87–97.
- Golobics, P. (1996): A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben Magyarországon. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): Határon innen – határon túl. pp. 224–230.
- Hansen, N. (1977): Border Regions: A Critique of Spatial Theory and a European Case Study. *Annals of Regional Science*, 11. pp. 1–14.
21. Hardi Tamás (2000): Államhatárok és regionális együttműködések. In: Horváth, Gy., Rechnitzer, J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs, pp. 603.
- Harris, J.–Todaro, M. (1970): Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis, *American Economic Review*, 60(1). pp. 126–142.
- Head, K.–Mayer, T. (2003): The Empirics of Agglomeration and Trade. Discussion Paper 3985, Centre for Economic Policy Research.
- Jeggle, U. (1992): Határ és identitás. Régió. II. évf. pp. 3–18.
- Keating, M.–Loughlin, J.–Deschouwer, K. (2003): Culture, Institutions and Economic Development. A Study of Eight European Regions. Aldershot: Edward Elgar.
- Krugman, P. R. (1991): *Geography and Trade*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts. (Magyarul megjelent: 2003. Földrajz és Kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.)
- Lima, N.–Venables, A. (2001): Infrastructure, Geographical Disadvantage and Transport Costs. *World Bank Economic Review* 15 (3). pp. 451–479.
- Lösch, A. (1944/1954): *The Economics of Location*. New Haven: Yale University Press.
- Malakucziné Póka M. (2008): A megye gazdaságának jellemzői a kétezres évek első felében. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2. szám, pp. 197–216.
- McCallum, J. (1995): National Borders Matter: Canada-US Regional Trade Patterns, *American Economic Review*, 85(3). pp. 615–623.
- Meinhof, U.–Armbruster, H.–Rollo, C. (2003): Border Discourse: Changing Identities, Changing Nations, Changing Stories in European Border Communities, Project No: SERD-1999-00023 Periodic Progress Report.
- Melachroinos, K. (2002): European Integration and the Spatial Dynamics of Manufacturing-Employment Change. *Environment and Planning A* 34:2017-2036.
- Monfort, P.–Ypersele, T. (2003): Integration, Regional Agglomeration and International Trade. Research Paper 3752, Center for Economic Policy.
- Newman, D. (2003): On Borders and Power: A Theoretical Framework. *Journal for Borderland Studies*, 18(1). pp. 13–25.

- Niebuhr, A.–Stiller, S. (2002): *Integration Effects in Border Regions – A Survey of Economic Theory and Empirical Studies*. Discussion Paper 179, Hamburg Institute of International Economics.
- Ohmae, K. (1995): *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. London: Free Press.
- Paasi, A. (1999): *Boundaries as Social Practice and Discourse: The Finnish-Russian Border*. *Regional Studies*, 33(7). pp. 669–680.
- Panteladis, G. (2002): *Geography and Integration: The Case of Greece as a Future Image for the Transition Countries of the Balkans*, in Kotios, A.–Petrakos, G. (ed.): *Restructuring and Development in Southeastern Europe*, Volos: South and European Development Center and University of Thessaly Press, pp. 377–413.
- Pásztor, Sz. (2010): *Development Level Differences of the Small Regions and Settlements on the Hungarian-Ukrainian Border*. In: *Journal of Economic and Social Studies*. College of Nyíregyháza, Faculty of Economics and Social Studies, Special English Edition, pp. 109–114, ISSN: 2061-3156.
- Petrakos, G.–Topaloglou, L. (2008): *Economic Geography and European Integration: The Effects of on the EU External Border Regions*. *Journal for Public Policy*, 3 (3/4). pp. 146–162.
- Petrakos, G. (2000): *The Spatial Impact of East-West Interaction in Europe*. In: Petrakos, G.–Maier, G.–Gorzalak, G. (eds.): *Integration and Transition in Europe: The Economic Geography of Interaction*, 38–68. London: Routledge.
- Rechnitzer, J. (1999): *Határ menti együttműködések Magyarországon és Európában*. In: Nárai, M.–Rechnitzer, J. (szerk): *Elválaszt és összeköt – a határ*. MTA RKK, Győr, pp. 9–72.
- Ruffin, R. (1999): *The Nature and Significance of Intra-Industry Trade*. *Economic and Financial Review* 1999 (4). pp. 1–8.
- Samuelson, P. (1964): *Theoretical Notes on Trade Problems*, *Review of Economics and Statistics*, 46(2). pp. 145–154.
- Tassinopoulos, A. (1999): *Migration of Labour in the European Union*, In: de Gijsel, P.–Janssen, M.–Wenzel, J.–Woltering, M. (eds.): *Understanding European Cross-Border Labour Markets: Issues in Economic Cross-Border Relations*, Marburg: Metropolis-Verlag, pp. 207–215.
- Topaloglou, L. (2008): *Borders and Integration: Space, Economy, Policies*, PhD Thesis, Volos Department of Planning and Regional Development.
- Tóth, J. (1998): *Urbanizáció az Alföldön*. Akadémiai Kiadó, 1988 Budapest. ISBN 963-8371-38-2.
- van Geenhuizen, M.–van der Knapp, B.–Nijkamp, P. (1996): *Trans-border European Networking: Shifts in Corporate Strategy? – European Planning Studies*. 4. pp. 671–682.
- Van Houtum, H. (2000): *An overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions*. *Journal of Borderlands Studies*. Special Issue on European Perspectives on Borderlands. Vol. XV. No. 1., pp. 57–85.
- Von Malchus, V. F. (1994): *Nouvelles possibilités de coopération transfrontalière en Europe Centrale et de l'Est*. 5e Conférence européenne des régions frontalières. Rovaniemi (Finlande). Strasbourg 1994, pp. 69–85.
- Wilson, T.–Donnan, H. (1998): *Border Identities: Nation and State at International Frontier*, Cambridge: Cambridge University Press.